

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “DİO-NUN İNZİBATI FƏALİYYƏTİ”.

FƏNN: “KRİMİNOLOGİYA ”

FAKÜLTƏ : ƏYANI

M Ü H A Z İ R Ə

***MÖVZU № 12 “Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən
cinayətlər və onların profilaktikası”.***

***Tərtib etdi: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti”
kafedranın baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı***

Vüqar Mansurov

*Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunub və bəyənilib.
Protokol № _____ “ _____ ” _____ 2021-cu il.*

B A K I 2021

MÖVZU № 12 “Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər və onların profilaktikası”.

PLAN:

GİRİŞ:

1. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin kriminoloji xüsusiyyətləri.
2. Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların şəxsiyyətinin kriminoloji xüsusiyyətləri. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin səbəbləri.
3. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının profilaktikası.

NƏTİCƏ:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il.
2. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 28 oktyabr 1999-cu il.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi haqqında” Fərmanı.
4. “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 19 may 1998-ci il.
5. “Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 9 aprel 2002-ci il.
6. “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında” Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 31 may 2002-ci il.
7. «Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 9 avqust 2005-ci il.
8. Ə.Piriyev. “Kriminologiya”. Dərslik. Bakı, 1999-cu il.
9. Azərbaycan Respublikası DİN-in 22.01.2020-ci il tarixli KQ-1 nömrəli Kollegiya qərarı: “2019-cu ildə cinayətkarlığa qarşı mübarizə və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə respublika daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin nəticələri və qarşıda duran vəzifələr haqqında”
10. N.Əliyev, V.Mansurov. Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016.
11. N.Əliyev, V.Mansurov. Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sual və cavablarda). Bakı, 2015.
12. N.Əliyev, V.Mansurov. Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sxemlərdə). Bakı, 2017.
13. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərs vəsaiti, Bakı, 2012.

GİRİŞ

Dövlətimizin qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri də yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin təlim-tərbiyəsi və perspektiv inkişafının təmin edilməsi üçün normal şəraitin yaradılmasıdır. Hər bir uşağın zəruri maddi və məişət şəraitində böyüyüb tərbiyə olunması, mütərəqqi tələblər əsasında təhsil alması, layiqli vətəndaş kimi formalaşmasının təmin edilməsi uşaqlar barəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətidir.

“Uşaq hüquqları haqqında” 19 may 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən uşaqlar barəsində dövlət siyasəti milli və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla yaradılmış məqsədli uşaq sosial proqramları əsasında həyata keçirilir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasına, Uşaq Hüquqları Bəyannaməsinə, Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiya və digər beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında uşaqların hüquqlarını və azadlıqlarını, uşaqlar barəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, onların müdafiəsi sahəsində dövlət orqanlarının, digər hüquqi və fiziki şəxslərin vəzifələrini müəyyən edir.

Dövlət orqanları, bütün fiziki və hüquqi şəxslər öz fəaliyyətində uşaqların mənafələrini üstün tutmalı, onların hüquqlarının təmin olunmasına şərait yaratmalıdırlar. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları və müvafiq orqanların qərarları uşaq mənafələrinə zidd olmamalı və onların icrası uşaqların həyatına, inkişafına və tərbiyəsinə zərər gətirməməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən cinayətlərin törədilməsi dözülməz hal olaraq qəbul edilməli və cəmiyyətimizin bütün sağlam qüvvələri bu hala qarşı mübarizədə səfərbər olunmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı bu günümüz üçün aktualdır və bu problemə qarşı effektiv mübarizə aparılması üçün elmi tədqiqatların həyata keçirilməsi zəruridir

SUAL I. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin kriminoloji xüsusiyyətləri.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Çünki, sivil cəmiyyətin perspektiv inkişafının sosial ehtiyatını məhz gənc nəsil təşkil edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının öyrənilməsi zamanı qarşılıqlı əlaqədə olan sosial-demoqrafik və psixoloji xüsusiyyətlər kompleks şəkildə tədqiq edilməlidir. Bu xüsusiyyətlərin tədqiqi yetkinlik yaşına çatmayanların kriminal davranışlarının yaranmasının səbəb və şəraitinin və həmçinin onlara qarşı tətbiq ediləcək profilaktik tədbirlərin dairəsinin müəyyən edilməsinə kömək edir.

Ümumiyyətlə cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayanlar dedikdə cinayətin törədilməsi anınadək on səkkiz yaşına çatmamış şəxslər başa düşülür (AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsi maddə 428.2.). Gənclər isə “Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 9 aprel 2002-ci il tarixli Qanununa əsasən yaşı 14-dan 29-dək olan şəxslərdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında törədilən cinayətlərin səciyyəvi kriminoloji xüsusiyyətləri:

- Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında törədilən cinayətlərin əksəriyyəti mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin payına düşür.
- Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər bütün xətlər üzrə törədilmiş cinayətlərin 3-5 %-ni təşkil edir.
- Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən cinayətlərin əksəriyyəti qrup halında törədilir (69 %).

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupun tərkibi təqribən 3-5 nəfər arasında olur. Tədqiqatlar sübut edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət hər iki cinayətkar qrupdan birində əvvəllər məhkumluğu olmuş şəxslər vardır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan cinayətkar qrupların aşağıdakı növləri göstərilir:

1. Yetkinlik yaşına çatmayanların iştirak etdiyi cinayətkar qruplar. Bu qruplarda yetkinlik yaşına çatmayanlar əksər hallarda cinayətin törədilməsində icraçı qismində çıxış edirlər. Yetkinlik yaşına çatmış şəxslər tərəfindən yaradılan bu qruplar daha ictimai təhlükəli cinayətlərin törədilməsində iştirak edirlər. Belə qruplarda iştirak edən yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyəti neqativ istiqamətdə formalaşaraq onda kriminal qətiyyətin yaranmasına səbəb olur.

2. Yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan cinayətkar qruplar. Bu qruplar əksər hallarda uzun müddətə yaradılmır və üzvlərinin əksəriyyətində kriminal şəxsiyyətin xüsusiyyətləri tam formalaşmamışdır.

Yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan cinayətkar qrupların özləri də 2 növə bölünürlər:

- əvvəllər məhkumluğu olmuş şəxslərin iştirakı ilə yaradılan qruplar;
- məhkumluğu olmayan şəxslərdən ibarət qruplar.

Yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan cinayətkar qrupların içərisində daha çox ictimai təhlükəli əvvəllər məhkumluğu olmuş şəxslərin iştirakı ilə yaradılan qruplardır. Bu qruplarda daxili qaydalar, cinayətkar yönümdə ixtisaslaşma və sabitlik mövcud olur.

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qruplar onların üzvlərinin davranışlarının xüsusiyyətlərinə görə müəyyən qruplara bölünürlər. Bu qruplar aşağıdakılardır:

1. **Təsadüfi qruplar** – bu qrupun üzvləri arasında yaranan münasibətlər uzunmüddətli olmur. Onlara əsasən kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı və ya ictimai yerlərdə hüquqpozmalara törədilməsi xasdır.

2. **Retristik qruplar** – bu qrupun üzvlərinin əksəriyyətini narkomanlar və taksikomanlar təşkil edirlər. Onların əsas məqsədi asudə vaxtın birlikdə keçirilməsidir.

3. **Cinayətkar qruplar** – bu qrupun əsas fəaliyyəti müxtəlif növ cinayətlərin törədilməsi ilə bağlıdır. Tərkibində əvvəllər məhkum olmuş

şəxslər vardır. Bu qruplar daxili qaydaların, birliyin, liderin olması ilə seçilir.

Kriminoloji ədəbiyyatlarda yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupların ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə də təsnifatı verilir:¹

1. Kriminal qruplar. Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

- mütəşəkkilik;
- qrupda əvvəllər məhkum olmuş şəxsin olması;
- qrupun üzvlərinin şəxsiyyətinin əks sosial istiqamətdə formalaşması;
- zorakı cinayətlərin törədilməsinə üstünlük verilməsi (şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər, quldurluq, soyğunçuluq və s.).

2. Aktiv-kriminal qruplar. Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

- mütəşəkkilik zəif formada özünü biruzə verir;
- dayanıqlı və uzunmüddətli münasibətər yoxdur;
- qrupda əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər iştirak edirlər;
- qrupun üzvlərinin şəxsiyyəti əkssosial istiqamətdə formalaşmışdır;
- törədilən cinayətlərdə zorakılığın əlamətləri müşahidə oluna bilər, lakin daha çox mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərə üstünlük verilir (quldurluq, soyğunçuluq, oğurluq və s.).

3. Passiv-kriminal qruplar. Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

- qrupun tərkibində DİO tərəfindən profilaktik uçotda olan şəxslərin olması;
- daxili qaydaları vardır;
- qrupun üzvlərinin şəxsiyyətinin pozitiv komponentləri mövcuddur. Lakin şəxsiyyətin neqativ istiqamədə formalaşmasına təkan verən neqativ komponentlər üstünlük təşkil edir;
- ən çox ictimai qaydanın pozulması ilə əlaqədar hüquqpozumalar törədilir (xuliqanlıq).

4. Kriminogen qruplar. Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

¹ А.Вилкс. Криминологические и тактические проблемы профилактической работы с преступными группами несовершеннолетних. Дәrs vəsaiti. Moskva, 1983-cü il.

- qrupun üzvlərinin şəxsiyyətini formalaşdıran pozitiv və neqativ komponentlərin səviyyəsi bərabərdir;

- daxili qaydalar mövcuddur;

- yaranmış şəraitdən asılı olaraq hüquqpozmalar törədilir.

5. Situativ qruplar. Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

- qrupun üzvlərinin şəxsiyyətini formalaşdıran komponentlər sabit deyil, davranışların istiqamətlərinin seçilməsində qeyrimüəyyənlik var;

- qrupda birlik, mütəşəkkilik, daxili qaydalar yoxdur;

- belə qruplar əvvəlcədən yaradılmır, hər hansı bir şəraitin təsiri nəticəsində yaranaraq (asudə vaxtın birlikdə keçirilməsi, əyləncə axtarışı məqsədi ilə), tez bir zamanda da dağılır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən sərxoş vəziyyətdə törədilən cinayətlər bütün xətlər üzrə qeydə alınan sərxoş vəziyyətdə törədilmiş cinayətlərin 2 %-ni təşkil edir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin 4 % yetkinlik yaşına çatmayan qızlar tərəfindən törədilir.

Həyacan doğuracaq haldır ki, qızlar tərəfindən törədilən cinayətlərin sayı ötən illərə nisbətən artmaqdadır. Bundan başqa onlar son vaxtlar şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin, quldurluq, soyğunçuluq, habelə qrup halında cinayətlərin törədilməsində iştirak edirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin dinamikasında isə ötən illərə nisbətən azalma meylləri müşahidə olunmaqdadır .

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının neqativ tendensiyalarına aşağıdakılar aiddir:

- yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin digər sahələr üzrə qeydə alınmış cinayətlərə nisbətən daha intensiv artması;

- bütün xətlər üzrə qeydə alınmış cinayətlərin strukturunda yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən ağır cinayətlərin sayının çoxalması;

- yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən odlu və ya soyuq silah, nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməklə və törədilən cinayətlərin artması;

- narkotiklərlə bağlı törədilən cinayətlərdə yetkinlik yaşına çatmayan-ların iştirakı;
- yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin daha mütəşəkkil xarakter alması.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyini xarakterizə edən əsas cəhətlərdən biri təkrar olaraq cinayətlərin törədilməsi və cinayətkar yönümdə ixtisaslaşmadır. Hər 4-5 qrupdan biri cinayət törətdikdən sonra dağılmayaraq cinayətkar fəaliyyətini davam etdirməyə başlamışdır. On cinayətkar qrupdan birinin üzvləri tərəfindən 2-3 cinayət törədilmişdir.

Qəsdin istiqamətindən asılı olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər daha çox üstünlük təşkil edir. Statistik göstəricilərə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən oğurluq cinayətləri onlar tərəfindən bütün xətlər üzrə qeydə alınmış törədilmiş cinayətlərin 43 %-ni təşkil edir. Ağır və xüsusilə ağır cinayətlər isə bütün xətlər üzrə qeydə alınmış yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin 16,2 %-ni təşkil edir.

SUAL 2. Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların şəxsiyyətinin kriminoloji xüsusiyyətləri. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin səbəbləri.

Yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətini xarakterizə edərkən qeyd etmək lazımdır ki, yaş dövrü ilə əlaqədar onlara mənəvi keyfiyyətlərin hələ tam formalaşmaması, həyat təcrübəsinin aşağı olması, yüksək emosionallıq, başqalarının ona verdiyi qiymətdən asılı olmaq və s. xüsusiyyətlər xasdır. Kriminoloji tədqiqatlar zamanı cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin mənəvi dəyərlərə verdiyi qiymət, şəxsiyyətini formalaşdıran psixofizioloji xüsusiyyətləri, ailədə və digər əhatəsində sosial rolu nəzərə alınmalıdır.

Yetkinlik yaşına qədər olan dövrdə şəxsdə həyat idealının və onun həyata baxışlarının, mənəvi varlığının, fiziki və intellektual imkanlarının formalaşması prosesi gedir. Onlarda ictimai borc, vicdan, şərəf və ləyaqət, yoldaşlıq və dostluq haqqında təsəvvürlər zəif və səthi, mətanət, mərdlik və sair bu kimi müsbət mənəvi keyfiyyətlər isə hələ həyat üçün tələb olunan səviyyədə püxtələşmiş olmur. Bu da, ilk növbədə, yetkinlik yaşına çatmayanlarda həyat təcrübəsinin az olması və onların hələ intellektual yetkinliyə çatmadıqları ilə əlaqədardır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda iradə zəifliyi xarici təsirə daha tez reaksiya verilməsində özünü göstərir. Onlarda hisslər sürətlə yaranır və öz davranışlarına nəzarət etmək qabiliyyəti zəifləyir.

Cinayətlərin törədilməsində motivin xarakterinə görə yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların aşağıdakı tipləri vardır:¹

1. Asudə vaxtını daha şən keçirmək məqsədilə cinayət törədən şəxslər;
2. Öz yaşlılarının təsiri altında, onlar arasında nüfuz qazanmaq üçün cinayət törədən şəxslər.
3. Yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin təsiri altında cinayət törədən şəxslər.
4. Ehtiyacın təsiri altında cinayət törədən şəxslər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupların üzvlərinin əksəriyyəti (73 %) eyni yaşayış sahəsində qeydiyyatda olurlar. Tədqiq edilən qrupların üzvlərinin 66 %-i bir-birini uşaqlıq dövründən tanıyır, 20 %-i təhsil müəssisələrində və ya iş zamanı, 11 %-i təsadüfi yaranmış şərait nəticəsində tanış olmuş, 3 %-nin isə qohumluq əlaqələri olmuşdur.

Öyrənilən qrupların yarısının lideri olmuşdur. Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupların liderlərinin əksər hallarda cinayətkar fəaliyyət sahəsində müəyyən təcrübəsi olur (məhkumluğu).

¹ S.İnşakov. Криминология. Дərslik. Москва, 2002-ci il. səh.132-134.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin psixofizioloji xüsusiyyətləri hələ formalaşmaqda olduğundan bu sahədə olan qüsurlar onların şəxsiyyətində neqativ komponentlərin yaranmasına səbəb olur. Aparılmış tədqiqatlar sübut edir ki, yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların 71 %-də psixi qüsurlar mövcuddur (əsəb-ruhi xəstəliklər, nevrozlar, psixopatoloji hallar və s.). Tədqiq olunan şəxslərdə aşağıdakı psixofizioloji qüsurlar aşkar edilmişdir:

1. Psixi xəstəliklər (sifozfreniya, epilepsiya və s.). Bu halda yalnız pedoqoqun köməyi kifayət etməyəcəkdir və psixiaterlərin, psixoloqların, psixonevroloqların, psixoterapevtlərin müdaxiləsi zəruridir.

2. Əqli zəiflik (debillik, erkən yaşlarda alınmış beyni travması nəticəsində yaranan psixi pozuntu halı).

3. Fiziki qüsurlar (anadangəlmə və ya sonradan qazanılmış əlillik və s.).

4. Ehtiyacların kobud formada ödənilməsi (alkoqola, narkotiklərə meyl).

Ümumiyyətlə kriminoloji tədqiqatlar zamanı sübut edilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların 15 %-də psixopatiya, 2 %-də nevroz, 5 %-də taksikomanlıq, 3 %-də narkomanlıq, 1 %-də xroniki alkoqolizm, 4 %-də debillik, 2 %-də sifzovreniya, 3 %-də kəllə-beyin travmaları, 60 %-də digər psixi pozuntu halları müşahidə olunmuşdur.¹ Tədqiq olunanlardan yalnız 5 %-i sağlam olmuşlar.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda mövcud olan psixi qüsurlar onlarda aqressivlik, əhatəsində olan insanlara qarşı inamın azalması, eqoizm, yüksək emosionallıq kimi xüsusiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Məhz belə şəxslər cinayətlərin törədilməsi zamanı zorakılığa daha çox meyilli olurlar.

Qeyd edilən subyektiv səbəblərdən başqa (psixofizioloji xüsusiyyətlər) yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət törətməsinə səbəb olan aşağıdakı obyektiv səbəblər də mövcuddur:

¹ V.Volkov. Юридическая психология. Dərslik. Moskva, 2002-ci il. səh. 165, 166.

1. Ailədə yetkinlik yaşına çatmayanların tərbyəsi ilə bağlı valideynlər tərəfindən yol verilən qüsurlar.
2. Yetkinlik yaşına çatmayanların formalaşması dövründə ailə tərbiyəsinin təsirinin zəif olması.
3. Valideynlər tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanların intellektual və mənəvi inkişafının təmin edilməməsi.
4. Valideynlərin boşanması və ya onlardan birinin olmaması nəticəsində (vəfat etməsi ilə əlaqədar) yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tərbiyə olunması üçün normal şəraitin olmaması.
5. Ailədə və təhsil müəssisələrində hüquqi mədəniyyətin aşağı səviyyədə olması.
6. Yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsi ilə məşğul olan şəxslərin alkoqolizm, sinir-psixi, xroniki xəstəlikləri;
7. Təhsil müəssisələrində tərbiyəvi funksiyaların lazımi peşə hazırlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilməsi.
8. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tərbiyəsi və islah olunması ilə məşğul olan ixtisaslaşmış orqanların maddi ehtiyatlar və kadrlarla lazımi səviyyədə təchiz olunmaması.
9. Ölkədə baş verən iqtisadi böhran. Əhalinin əksəriyyətinin işlə təmin olunmaması.
10. Şagirdlərin orta təhsil müəssisələrindən yayınmasının kütləvi hal alması.
11. Yetkinlik yaşına çatmayanların erkən yaşlarından əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması. Bu hal onlarda formalaşmaqda olan mənəvi dəyərlərə baxışların istiqamətini dəyişir, yüksək dəyərlərə əsaslanan mədəni səviyyənin formalaşmasına mane olur.
12. İdeoloji vakkum. Yetkinlik yaşına çatmayanlardan və gənclərdən ibarət təşkilatların fəaliyyətinin zəif olması.
13. Cəmiyyətdə mövcud olan sosial təbəqələşmə (aztəminatlı ailələrin sayının çoxalması həmin ailələrdə olan yetkinlik yaşına çatmayanların təlim-tərbiyə prosesini ləngidərək mənfi təsir göstərir).

14. Dövlət tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanlar və gənclərlə bağlı keçirilən siyasi kursun düzgün aparılmaması.

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan ailələrdə boşanmaların, nikahdankənar doğulanların və bunların nəticəsi olan natamam ailələrin sayı artmaqdadır. Bu ailələrdə olan yetkinlik yaşına çatmayanlar mürəkkəb iqtisadi və psixoloji vəziyyətə düşüb, çox vaxt cinayət yolunu seçirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyətinə ölkəmizin bir neçə ildir ki, müharibə şəraitində yaşaması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayının artması da təsir göstərmişdir. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrində olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər maddi və məişət çətinlikləri ilə üzləşməklə yanaşı, həmçinin onların davranışlarının xarakterinə təsir göstərən ağır mənəvi-psixoloji vəziyyətdədirlər.

Valideynlərinin əxlaqa zidd həyat tərzi, spirtli içkilərə aludə olması belə ailələrdə yaşayan yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərinin formalaş-masını neqativ yönümdə istiqamətləndirir.

Beləliklə, əsas ailədə qoyulmuş insan xarakterinin, onun sosial simasının formalaşması erkən yaşlarından başlayır. Bu səbəbdən də valideynlərin övladlarına olan münasibəti onda müsbət və ya mənfi şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmasına səbəb olur.

Yetkinlik yaşına çatmayanların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında təhsil müəssisələrinin rolu böyükdür. Məktəb hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin həyatında mühüm yer tutur. Onlar burada yüksək mənəvi dəyərlər haqda biliklər əldə edir, ailə, cəmiyyət və dövlət qarşısında bir vətəndaş kimi məsuliyyətlərini dərk etmiş olurlar.

Təhsil müəssisələrində şagirdlərin təlim-tərbiyə prosesi zamanı onların şəxsiyyətini formalaşdıran mənəvi-psixoloji dəyərlərə laqeyid münasibət yolverilməzdir. Çünki, onlar vaxtlarının böyük bir hissəsini məhz məktəbdə keçirir və tədqiqatlar sübut edir ki, orta məktəb dövründə təbliğ olunan yüksək ideallar yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərin pozitiv və ya neqativ istiqamətdə formalaşmasında həlledici rol oynayır. Yetkinlik yaşına çatmayanların heysiyyatına toxunan laqeyd münasibət isə onların

yaddaşında uzunmüddətli iz qoyur və bəzi hallarda belə onların təsüatları həmin şəxsin təsəvvürlərində ömrünün axırınadək qalır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərinin formalaşmasına təsir edən faktorlardan biri əmək kollektivlərində mövcud olan mühitin təsiridir. Əmək kollektivlərində sağlam mənəvi atmosferin, əmək və ictimai intizamın olmaması yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin kriminogen mühitin təsiri altına düşməsinə real şərait yaradır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına təsir edən səbəblərdən biri də onların asudə vaxtlarının düzgün təşkil olunmamasıdır. Bu ilk növbədə təşkilati – idarəçilik, sosial xarakterli tədbirlərin lazımi səviyyədə həyata keçirilməməsi ilə bağlıdır. Aparılan kriminoloji tədqiqatlar da sübut edir ki, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların 70 %-dən çoxu asudə vaxtlarını səmərəsiz, bəzi hallarda isə əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərin əhatəsində keçirirlər.

Kriminoloji ədəbiyyətlərdə son illər asudə vaxtın düzgün təşkil olunmaması ilə bağlı problemlərin daha aktual hal olduğu müşahidə edilir və bu hal kriminoloqlar tərəfindən “Asudəlik cinayətkarlığı” adı ilə tədqiq edilir.

Son dövrlər kriminal peşəkarlıq, “oğru dünyası”, həbsxana həyatı ilə bağlı “miflərin” təbliğ edilməsi yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına təsir edən səbəblərdən biridir. Təəsüflə qeyd etmək lazımdır ki, belə hallara kütləvi informasiya vasitələrində, həmçinin yeni çap edilmiş əsərlərdə rast gəlmək olar.

Professional cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin obrazının tərənnüm edilməsi yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin cəmiyyətdə mövcud olan yüksək mənəvi dəyərlərə qarşı münasibətlərinin, həyata baxış formalarının dəyişməsinə, onlarda konfliktli vəziyyətləri öz gücü və zor tətbiq olunması yolu ilə həll edilməsinə təkan verən təsəvvürlərinin yaranmasına səbəb olur.

SUAL 3. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının profilaktikası.

Kriminoloji tədqiqatlar zamanı yalnız yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının səciyyəvi kriminoloji xüsusiyyətləri, səbəb və şəraitini, yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların şəxsiyyəti öyrənilmir, həmçinin bu təzahürə qarşı həyata keçiriləcək mübarizə tədbirlərinin istiqamətləri də müəyyən edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı öyrənilən zaman kriminoloji tədqiqatların qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

1. yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı ilə bağlı vəziyyətin dəqiqi və obyektiv öyrənilməsi;
2. yetkinlik yaşına çatmayanlara təsir göstərən konkret faktların müəyyən edilməsi;
3. yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə qrup halında törədilən cinayətlərə təsir edən amillərin müəyyən edilərək öyrənilməsi;
4. həyata keçirilən profilaktik tədbirlərin effektivliyinin müəyyən edilməsi;
5. yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən (həmçinin qrup halında) cinayətlərin dinamikasının, strukturunun, vəziyyətinin öyrənilməsi;
6. gələcəkdə həyata keçiriləcək profilaktik tədbirlərin istiqamətlərinin, üsul və metodlarının müəyyən edilməsi.

Bu tədqiqatlar zamanı ən çox statistik, müqaisəli, sənədlərin öyrəniləsi, şəxsi müşahidə, ümumiləşdirmə, müsahibə, anketləşdirmə kimi metodlardan istifadə edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına qarşı təsir tədbirlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. ailənin, yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin sosial və maddi şəraiti ilə bağlı qanunvericilik bazasının yaradılması, həmçinin dövlətin siyasi kursunun müəyyən edilməsi;

2. yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının profilaktikası funksiyasını həyata keçirən dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi;

3. yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının profilaktikasında iştirak edən ictimai təşkilatlara dövlət tərəfindən yardım edilməsi və fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsi;

4. yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin asudə vaxtının təşkili sahəsində dövlət orqanları tərəfindən həyata keçiriləcək tədbirlərin effektivliyinin artırılması;

5. yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin hüquqi və hərbi-siyasi tərbiyəsinin təşkili;

6. təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlərin hazırlıq səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi;

7. yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmə təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi;

8. yetkinlik yaşına çatmayanların fiziki və psixi qüsurları ilə bağlı xəstəliklərinin profilaktikası;

9. ailəyə və uşaqlara sosial, iqtisadi və digər zəruri köməyin göstərilməsi üzrə dövlət proqramlarının hazırlanması.

Həyata keçiriləcək profilaktik tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və azadlıqlarının realizəsinə, qanuni maraqlarının müdafiəsinə, yüksək dəyərlərə əsaslanan mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərinin formalaşmasını təmin edən şəraitin yaradılmasına yönəldilməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına qarşı profilaktik tədbirlər ümumsosial, xüsusi – kriminoloji və fərdi səviyyədə aparılır. Ümumsosial, xüsusi – kriminoloji və fərdi səviyyədə həyata keçirilən profilaktik tədbirlər və onların tətbiqini təmin edən subyektlər barədə biz əvvəlki mövzularda artıq məlumat vermişik.

Bundan başqa profilaktik tədbirlərin onları həyata keçirən subyektlərin roluna görə aşağıdakı kimi bölgüsü də vardır:¹

– sosial fəaliyyətin istiqaməti ilə əlaqədar dövlət və ictimai qurumlar tərəfindən həyata keçirilən profilaktik tədbir (təhsil müəssisələri, ictimai təşkilatlar və s.);

– yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına qarşı mübarizə birbaşa qarşısında vəzifə kimi qoyulmuş dövlət orqanları (DİO, məhkəmə, prokurorluq və s. hüquq-mühafizə orqanları);

– ixtisaslaşmış subyektlər tərəfindən həyata keçirilən profilaktik tədbirlər (YYÇ-ın işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar).

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına qarşı həyata keçirilən profilaktik fəaliyyət zamanı açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinin rolu da böyükdür. Onların fəaliyyətinin əsas məqsədi uşaqların davranışlarının korreksiyasını və cəmiyyətə uyğunlaşmasını, o cümlədən onların psixioloji, tibbi və sosial reabilitasiyasını təmin etmək, təhsil üçün normal şərait yaratmaqdır.

Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsi ağır və xüsusilə ağır cinayət törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmamış yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün yaradılır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının qarşısının alınmasında daha bir önəmli rolu olan subyekt yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə yaradılmış komissiyalardır. Onların əsas məqsədi yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi təsir göstərməkdən, onların hüquqlarını və qanuni mənafelərini qorumaqdan, davranışına nəzarət etməkdən, qanunazidd əməllərin qarşısını almaqdan, göstərilən məsələlərdə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların fəaliyyətini əlaqələndirməkdən ibarətdir.

¹ V.Burlakov, N.Korpaçov. Криминология. Dərslik. Sankt-Peterburq, 2002-ci il. səh. 336-337.

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyalar yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarına və qanuni mənafələrinə dair normativ hüquqi aktların işlənilib hazırlanmasında, onların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, sağlamlığının qorunması, tərbiyəsi, təhsil alması, işləməsi və istirahəti, baxımsızlığının profilaktikası sahəsində müvafiq proqramların işlənilib hazırlanmasında iştirak edir və həmçinin icrasına da nəzarəti həyata keçirir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının profilaktikası sahəsində həyata keçiriləcək tədbirlərin böyük bir həcmi DİO-nun üzərinə düşür.

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri aşağıdakılardır:

1) yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında qanunvericilikdə göstərilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar, habelə onların tərbiyəsi, təhsili və saxlanması üzrə öz vəzifələrini üzrlü səbəblər olmadan yerinə yetirməyən və ya onların davranışına mənfi təsir göstərən, yaxud onlarla qəddar rəftar edən valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr barəsində profilaktik iş aparmaq;

2) yetkinlik yaşına çatmayanların qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi barədə məhkəmənin qərarını yetkinlik yaşına çatmayanın qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə çatdırılması hissəsində icra etmək;

3) inzibati məsuliyyətə və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmamış yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən ictimai təhlükəli əməllərin törədilməsi, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsi, təhsili və saxlanması üzrə öz vəzifələrini yerinə yetirməyən və ya lazımınca yerinə yetirməyən valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr, yaxud vəzifəli şəxslər barəsində müraciətlərə öz səlahiyyətləri daxilində baxmaq;

4) müvafiq dövlət orqanlarına və müəssisələrə yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığına, qanunazidd əməllər törətməsinə imkan yaradan səbəb və hallar barədə məlumat vermək.

NƏTİCƏ

Müəyyən etdik ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının öyrənilməsi zamanı qarşılıqlı əlaqədə olan sosial-demoqratik və psixoloji xüsusiyyətlər kompleks şəkildə tədqiq edilməlidir. Bu xüsusiyyətlərin tədqiqi yetkinlik yaşına çatmayanların kriminal davranışlarının yaranmasının səbəb və şəraitinin və həmçinin onlara qarşı tətbiq ediləcək tədbirlərin dairəsinin müəyyən edilməsinə kömək edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin ictimai təhlükəliyini xarakterizə edən əsas kriminoloji xüsusiyyətlərdən biri onlar tərəfindən cinayətlərin qrup halında törədilməsidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan qrupların aşağıdakı növləri vardır:

1. yetkinlik yaşına çatmayanların iştirak etdiyi cinayətkar qruplar;
2. yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan cinayətkar qruplar.

Bundan başqa, yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qruplar onların üzvlərinin davranışlarının xüsusiyyətlərinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə də təsnifatlandırıldı.

Qəsdin istiqamətindən asılı olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər daha çox üstünlük təşkil edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara yaş dövrü ilə əlaqədar mənəvi keyfiyyətlərin hələ tam formalaşmaması, həyat təcrübəsinin aşağı olması, yüksək emosionallıq, başqalarının ona verdiyi qiymətdən asılı olmaq və s. xüsusiyyətlər xasdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlarda iradə zəifliyi xarici təsirə daha tez reaksiya verilməsində özünü göstərir. Onlarda hisslər sürətlə əmələ gəlir və öz davranışlarına nəzarət etmək qabiliyyəti zəifləyir.